

IV Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida

(Benigànim, 28 i 29 de novembre de 2014)



institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

2016

COMITÉ CIENTÍFIC

M. José Vañó. Doctora en Dret. Secretària de l'Institut Universitari d'Investigació en Economia Social i Cooperativa (IUDESCOOP)
Jorge Hemosilla. Catedràtic de Geografia de la Universitat de València
Alfred Bernabeu. Doctor en Història
Vicent Terol. Doctor en Història. Director de l'Arxiu Municipal d'Ontinyent
Toni Canet. Director de cinema
M. Carmen Agulló. Pedagoga. Professora de la Universitat de València
Tudi Torró. Pedagoga
Salvador Climent. Neuropediatra
Inmaculada Molina. Doctora en Bioquímica
Vicente Donat. Secretari General de Coeval
Josep Pla. Catedràtic d'Economia. Delegat del Rector de la Universitat de València a Ontinyent
Josep V. Ferre. Catedràtic de Filosofia. Inspector d'Educació
Agustí Ribera. Arqueòleg. Director del Museu Arqueològic d'Ontinyent i la Vall d'Albaida
Antonio Calzado. Professor de la Universitat de València.

COMISSIÓ ORGANITZADORA

Josep Albinyana. Membre de l'IEVA
Josep Calatayud. President de l'IEVA
Emili Casanova. Membre de l'IEVA
Mercé Llàcer. Tècnica cultural de l'Ajuntament de Benigànim
Josep Talens. Tècnic cultural de la Mancomunitat de Municipis de la Vall d'Albaida
Miguel Boluda. Regidor de Cultura de l'Ajuntament de Benigànim
Antonio Calzado. Membre de l'IEVA
M. Josep Garcia. Junta Directiva de l'IEVA
Salvador Martínez. Membre de l'IEVA
Maria Bravo. Membre de l'IEVA
Josep Calero. Membre de l'IEVA
Rubén Gomar. Col·lectiu Cultural El Ganxo de Benigànim
Juan Puchades. Alcalde de Benigànim

ENTITATS ORGANITZADORES

INSTITUT D'ESTUDIS DE LA VALL D'ALBAIDA
AJUNTAMENT DE BENIGNÀNIM
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

ENTITATS COL·LABORADORES

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA
ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
CONFEDERACIÓ EMPRESARIAL DE LA VALL D'ALBAIDA
VILAWEB
INSTITUT RAMON MUNTANER
BIBLIOTECA VALENCIANA
INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM
VICERECTORAT DE PARTICIPACIÓ I PROJECCIÓ TERRITORIAL DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
CONSERVATORI PROFESSIONAL DE MÚSICA D'ONTINYENT
CONSELLERIA D'EDUCACIÓ CULTURA I ESPORT. GENERALITAT VA-
LENCIANA
COL·LECTIU CULTURAL EL GANXO DE BENIGNÀNIM
UNED - ALZIRA-VALÈNCIA

ÍNDIX

PONÈNCIES

Poble, comarca i país: els cercles de la consciència	999	
<i>Joan Francesc Mira</i>		
Reconversió del sistema financer. Perquè Caixa Ontinyent sí i altres no?	999	
<i>Vicent Ortiz Mora</i>		
El Trienni liberal a Ontinyent	999	
<i>Alfred Bernabeu Sanchis</i>		
Tarazona. Un jurista del segle XVI	999	
<i>Vicente Graullera Sanz</i>		
Taula redona mitjans de comunicació	999	
<i>Isabel Donet, Josep Carbonell, Toni Cuquerella, Silvia Alabort</i>		
Castigar el cos per a doblegar la voluntat. Batallons de treballadors a la Vall d'Albaida 1939-1945: poder local i impacte social	999	
<i>Josep Màrius Climent</i>		
El nazisme i el cas Luburic a la llum de Hannah Arendt	999	
<i>Sal·lus Herrero</i>		
Economia i territori al País Valencià	999	
<i>Rafael Boix Doménech</i>		
Taula redona: perspectives econòmiques de la Vall d'Albaida		
<i>Natalia Quilis (Turisme)</i> 999		
<i>Sergio Pomar (Coeval i Innovall)</i>		999
<i>Joan Ramon Peris (Unió de Llauradors)</i> 999		
<i>José F. Sanfèlix (Caixa Ontinyent)</i> 999		

CONFERÈNCIES

- Història i ficció en la festa de Moros i Cristians**..... 999
Josep-David Garrido i Valls
- Quan juga Espanya, juguem tots? Esport, nació i socialisme durant la II República** 999
Aurelio Martí Bataller
- Què és, com es fa i què conté un diccionari: el cas del DNV i altres diccionaris**..... 999
Cesàreo Calvo Rigual
- Sobre la vida i l'obra de Miquel Joan Bodí**..... 999
Ferran Grau Codina
- Posada en valor de les varietats tradicionals de tomaca valencianes** 999
Soler, S.; Figàs, M.R.; Probens, J.
- Jaume de Vilaragut, el *Tirant lo Blanc* i la Vall d'Albaida**..... 999
Abel Soler Molina

COMUNICACIONS

- Conseqüència d'allò que som: alfarrassem des d'una perspectiva crítica**..... 315
Esther Sanz Cuquerella
- Ruta literària: la Vall d'Albaida i Otos amb *Pana negra* i *Vespres de sang***..... 230
Melània González Seguí, Maria Girona Jiménez, Marina Castells Prenafeta
- Joan Antoni i els torpalls: una proposta didàctica per a aplicar a l'aula (secundària)** 236
Àlicia Boluda Albinyana
- Aportacions del Col·lectiu Xucurruc a l'educació infantil**..... 999
Ester Morant Garcia
- Conèixer el territori per estimar-lo** 999
Xaro Boscà, Josep Lluís Roig, Rosa Ribes
- Identitat nacional i toponímia local. Els noms dels carrers de la Vall d'Albaida (1931-1950): una proposta d'investigació**..... 999
Aurelio Martí Bataller

La batalla de Llutxent	999
<i>Josep David Garrido i Valls</i>	
Vicente Salvador Alberola Benavent, advocat quatretondí, liberal i republicà (1875-1940)	999
<i>David Mahiques Alberola</i>	
Un exemple d'ús de la memòria oral: el cas de Batiste el Marcat de Quatretonda	999
<i>Frederic Oriola Velló</i>	
Els sarraïns vençuts	999
<i>Agustí Ventura i Conejero</i>	
Notes inicials entorn a la participació bocairentina en la repoblació postmorisca de la vall de Cocentaina	999
<i>Sergi Silvestre Pérez</i>	
Anàlisi de les dades de coneixement del valencià a la comarca de la Vall d'Albaida	999
<i>Vicent Satorres Calabuig</i>	
Rondalles de la Vall i del vell	999
<i>Pep Estornell Català</i>	
Literatura i festa: ambaixades de Moros i Cristians de la Vall d'Albaida	999
<i>Josep David Garrido i Valls</i>	
Aproximació al parlar de Quatretonda, Pinet, Llutxent, Benicolet i Terrateig	999
<i>Joan Giner Monfort</i>	
Retrat i anàlisi de la societat valenciana a través de la secció d'esports de Canal 9	999
<i>Yolanda Ibarra Tormo</i>	
Francesc Climent Pons, la premsa del segle XIX i el còlera de 1890: introducció a l'estudi i edició del seu dietari	999
<i>Jacob Mompó Navarro</i>	
Mapa hidrològic i toponímic de séquies i braçals de l'horta de Viverets i el Pou Clar	999
<i>Agustí Feliu Cardona, David Gironés Micó, Moisés Llopis Alarcon, Leandre Santonja</i>	

Plantes màgiques i animals misteriosos en la tradició popular de la Vall d'Albaida.....	999
<i>Josep E. Oltra i Benavent</i>	
Memòries de vida: els jocs de xiquets a Agullent en la dècada dels cinquanta del segle XX.....	999
<i>Bertomeu Pla Soler</i>	
Els efectes demogràfics de la crisi actual a la Vall d'Albaida.....	999
<i>Daniel Alfonso Medrano</i>	
Carrícola: un projecte de sostenibilitat.....	999
<i>Vicent Bohigues Pérez</i>	
Aproximación al estudio de la industrialización de Albaida: la cera y el textil en el periodo 1850-1958.....	999
<i>Raúl Francisco Vidal Porta</i>	
Anàlisi i evolució del paisatge urbà, industrial i agrari d'Ontinyent	999
<i>Daniel Ibáñez Campos</i>	

PRESENTACIÓ

L'organització d'un Congrés és sempre un repte per a un institut d'estudis comarcals. Organitzar-lo en una època de dificultats econòmiques és un doble repte i, si a més, es fa disposant de bastant menys temps del que la cultura organitzativa del nostre institut aconsellava, la iniciativa es podia presentar quasi com una temeritat.

Promoure, difondre, exposar, escoltar, dialogar, debatre, transmetre, acollir, reflexionar, retrobar... i molts més són els verbs que es poden con- jugar en un Congrés. Prendre'n consciència de tots ens ha fet entendre els possibles entrebancs com una simple anècdota i ens ha ajudat a no escoltar les prevencions front a la possible inoportunitat de la convocatòria per les circumstàncies exposades.

És cert que en aquesta quasi aventura, l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida ha comptat amb companys de viatge d'una entitat suficient com per a tenir la seguretat d'arribar a bon port –o almenys a un port raonablement bo–, i d'una solvència suficient com per a ajudar a fer que el Congrés i el seu contingut tingueren una qualitat a l'alçada de les exigències, tant de l'IEVA com de les expectatives que, intencionadament, hem creat al seu voltant. Al suport econòmic i organitzatiu de l'Ajuntament del poble amfitrió, Benigànim, que ha estat a una altura difícilment igualable, hem de sumar el dels tres patrocinadors de l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida: la Mancomunitat de Municipis, l'Ajuntament d'Ontinyent i Caixa Ontinyent. I a tots ells s'ha afegit, la qual cosa agraïm sincerament, la Universitat de València, amb la qual hem encetat des de fa un temps una important via de col·laboració.

Amb la publicació de les actes tanquem formalment el Congrés, alhora que s'obri un període de valoració del seu procés, contingut i efectes. La realització del Congrés a Benigànim els dies 28 i 29 de novembre de 2014 ha suposat una concentració, una força atraient per a les persones que des de diferents indrets de la Vall i de fora de la nostra comarca han fet

aportació dels seus treballs, investigacions i coneixements; i també ha significat una atracció per als qui pel seu interès per conèixer, han confluït al lloc de realització del Congrés. Ara podem considerar que estem en una segona fase, o fase post-congressual, de manera que tant les aportacions com les inquietuds i interessos, manifestats, aportats o sorgits al Congrés, puguen arribar a qualsevol indret on pensem que siguen d'interès, o allà on considerem convenient de despertar-lo. És aquesta una tasca per a la qual el material que ara presentem, les actes del Congrés, ha d'esdevenir cabdal, i per això el nostre agraïment a la institució editora, l'Alfons el Magnànim, i la Diputació de València.

El camp de treball natural de l'IEVA és la comarca de la Vall d'Albaida i per això, i a l'igual que en els congressos anteriors, no ens podíem conformar limitant els actes als dos dies de convocatòria a la localitat que acollia el Congrés, Benigànim en aquesta ocasió. L'IEVA, des de la seua fundació, ha adquirit un compromís amb el nostre territori i les seues persones, i a hores d'ara, gràcies al treball dels seus socis, entenem que forma ja part destacada de la societat civil i s'implica en l'estudi i investigació tant del passat com de la situació actual i de les perspectives futures, de tal forma que no sols s'implica, sinó que des d'altres sectors de la societat es busca la seua implicació, participació i aportació en diferents qüestions. En definitiva, podem dir que aspirem a fer que el nostre Institut estiga imbricat en la societat civil comarcal de manera que es convertisca en partícip necessari en diferents aspectes de la vida i de les inquietuds socials i culturals de la nostra comarca. És per això que entenem que la convocatòria d'un congrés és moment oportú per a anar un poc més enllà i aprofitar el moment i l'ocasió per a reforçar la presència de l'IEVA en diferents pobles de la comarca, ajudant a activar o a reforçar-ne les activitats culturals, científiques, divulgatives. En aquest sentit, des de la presentació del Congrés el 27 de juny a Benigànim, hem fet un camí per uns quants pobles de la comarca que, com a la imatge identificativa del Congrés, ens han conduït a Benigànim per als actes centrals de novembre. Així, hem fet conferències a Bocairent, Albaida, Castelló de Rugat, la Pobla del Duc, Quatretonda, Ontinyent, Aiello de Malferit i tota una jornada científica i literària a Agullent. La majoria de casos en col·laboració amb l'ajuntament de cada localitat, altres en col·laboració amb associacions, institucions educatives... en què s'ha tractat des de temes històrics, literaris, mèdics, socials, musicals... s'ha parlat de personatges locals, d'estudis comarcals, de marcs legals estatals, de mitjans de comunicació, de salut...

D'algunes de les conferències, n'oferim els textos també com a part de les actes del Congrés.

Seguint el model de congressos anteriors, en aquest quart congrés han tingut cabuda les aportacions de qualsevol branca del coneixement o de les arts, perquè entenem que aquest és un model que ofereix més possibilitats no sols per a mostrar i conèixer els diferents estudis, aportacions o investigacions sobre la nostra comarca, sinó que també el mateix Congrés s'ofereix com la plaça pública on reflexionar sobre els diferents temes que importen, preocupen i ocupen els valldalbaidins, eina per a pensar i repensar la comarca i participar en allò que ha de ser la seua permanent construcció, lloc on fer pública introspecció de diferents aspectes comarcals, mostrar joies i amagatalls, ocasions per al futur i ocasions perdudes...

No podia un esdeveniment com aquest estar d'esquena a la situació en què estem i que ha pesat des d'un principi en la comissió organitzadora, que ha considerat que els temes econòmics havien de tenir un pes important en el desenvolupament del Congrés, com així ha estat al llarg de diferents conferències, comunicacions, taula rodona... L'educació ha estat un altre dels temes destacats en les aportacions al Congrés, seguit de temes històrics, literaris, patrimonials, de cultura popular... La qualitat de les aportacions ha estat valorada de forma molt positiva pels assistents, malgrat el poc espai de temps de què es va disposar per a exposar-les, especialment per a les comunicacions.

Tot açò organitzat al voltant de tres pilars: conferències, comunicacions i taules rodones. La necessitat de constrènyer a temps i espai el programa va forçar la simultaneïtat de comunicacions i conferències. Per aquest motiu les actes que ara es publiquen esdevenen en instrument indispensable en la culminació del congrés i hauran de confirmar la favorable acollida de les aportacions presentades i solventar l'entrebanc que suposa haver d'escollir entre les diverses comunicacions o ponències que es van presentar allora.

Esperem i desitgem que aquest Congrés i els seus fruits siguen mostra de la vida i vitalitat de la nostra comarca, i que al mateix temps hi hagen contribuït amb la seua posterior explotació.

És necessari acabar amb un capítol d'agraïments: a les persones de la comissió organitzadora que han dedicat el seu temps i esforços a fer possible la seua realització, bandejant els obstacles que han anat sorgint; als membres del comitè científic que han supervisat la qualitat de les comunicacions, a les personalitats polítiques, científiques i institucionals que han acceptat de formar part del comitè d'honor. Als ajuntaments que

han col·laborat en els actes previs al Congrés. Als patrocinadors de l'IEVA: Mancomunitat de Municipis de la Vall d'Albaida, Caixa Ontinyent i Ajuntament d'Ontinyent. A la Universitat de València, coorganitzadora del Congrés. A l'Ajuntament de Benigànim, que ens ho ha posat tot molt fàcil. A l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, a la Direcció General de Cultura de la Generalitat. Especial agraïment a la Institució Alfons el Magnànim, que amb la publicació de les actes permet l'arribada del congrés a qualsevol indret. I agraïment a totes les persones, institucions, associacions, entitats, empreses... que amb la seua aportació, per menuda que fóra, ha fet possible aquesta construcció col·lectiva que ha estat el IV Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida.

Josep Calatayud Beneyto
President de l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida

PONÈNCIES

POBLE, COMARCA I PAÍS: ELS CERCLES DE LA CONSCIÈNCIA¹

Joan Francesc Mira

Per començar aquest parlament, que obri les jornades de l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida a Benigànim, intentaré compartir algunes reflexions –més que especulació teòrica seran reflexions aplicades, i aplicades a fets de sobres coneguts pels presents– a propòsit dels mecanismes que solen dirigir la formació de la *consciència* de posseir un nom comú i de ser entre tots alguna cosa rellevant: d'allò que en diem, per tant, *consciència d'identitat*. La qual, en definitiva no és cap atribut transcendent, sinó allò que una col·lectivitat veu, creu o pensa que és; posem per cas un poble, una ciutat, un país una nació: és a dir algun àmbit d'identificació-definició col·lectiva, associat a un cercle o delimitació territorial, en què es troba o es percep ella mateixa. I hem de recordar d'entrada que els mecanismes productors i definidors d'aquests àmbits o cercles no són ni genètics ni místics, sinó que són sempre i necessàriament mecanismes socials i culturals, condicionats per la comunicació entre persones i grups, i potenciats o afeblits segons l'ús que en fa el poder, o el que històricament n'ha fet. I *poder* vol dir sempre, en última instància i recurs, poder polític. Perquè la delimitació de la pertinença és un fet necessari i universal a l'hora de *situar* els individus d'una col·lectivitat, i la col·lectivitat sencera (qualsevol que siga el seu *volum*, dimensió o extensió), davant de la realitat que

1 Aquest text correspon substancialment a la conferència inaugural de la Universitat d'Estiu de Gandia, el juliol de 2006, publicada en el volum *En un món fet de nacions*, Ed. Lleonard Muntaner, Palma, 2008.

els envolta: la realitat física o geogràfica, l'econòmica, política, cultural, lingüística, històrica, etc. Però aquesta pertinença, si bé és en efecte una *necessitat* universal d'una *espècie social* com la humana (una espècie amb llenguatge i amb *cultura*), no sempre, ni de bon tros, és una pertinença definida per límits visibles, que es capten o assumeixen de manera *natural*: com una illa o com una ciutat emmurallada, per exemple. Més aviat és producte de tot un procés de fixació, sovint variable i ambigua, d'aquests mateixos límits. Procés que, per definició, és un procés social, és a dir un procés històric, no un procés *natural*: ningú és *naturalment* res, excepte fill de son pare i de sa mare.

I en aquest procés de definició de límits, els àmbits no solament poden ser concèntrics sinó que generalment ho són –a pesar dels solapaments i superposicions–; i que com més extens i extern és el cercle de referència, més hi actuen, per força, les *manipulacions* simbòliques de tota mena. És a dir: de l'esfera de percepció immediata (la comunitat local, per exemple), fins a la percepció de les fronteres d'una nació o d'un estat, entren en joc mecanismes de tot tipus que necessàriament en condicionen la potència i l'eficàcia: memòria col·lectiva, xarxes de relació social, intensitat i àmbits de comunicació, ús d'emblemes i de símbols, incidència de l'administració pública, projeccions ideològiques, acció de les forces polítiques, etc. Si això que en diem la *identitat de grup* és d'una manera o d'una altra una condició necessària de la vida en societat, la satisfacció d'aquesta necessitat i el compliment d'aquesta condició no són mai fenòmens innocents, espontanis i descarregats de tota connotació d'artifici, ideologia o manipulació: no són mai, cal insistir-hi, d'ordre *natural*. Cap societat humana *pensa* o coneix per pura intuïció que els seus límits més rellevants i significatius (aquells que de manera més bàsica i decisiva marquen el cercle més o menys màgic entre interior i exterior, *ells* i *nosaltres*) són aquests o aquells, arriben fins ací o fins allà, i tenen aquesta forma o aquella. Tal coneixement és sempre un reconeixement, i tal valoració –la valoració de la rellevància dels límits– és sempre resultat d'una persuasió.

L'estat modern és una de les maquinàries de *producció de consciència* més potents que les societats humanes han inventat mai. I no és excessiu afirmar que un dels exemples suprems d'aquesta maquinària és un estat que es considera, al seu torn, paradigma d'estructura modernitzadora, burgesa, liberal, i fundada sobre la igualtat formal dels ciutadans. M'estic referint, no cal dir-ho, a l'estat sorgit de la Revolució Francesa i de la seua concreció napoleònica. En aquest model d'estat (i *estat model* de tan extensa i permanent influència), els espais d'identitat més o menys nominal